Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik rivojlanish xususiyatlari va ta’lim jarayoniga moslashuvi

Abduraimova Umriniso Shuhrat qizi

Xorazm viloyati Tuproqqal’a tumani 17-sonli maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik rivojlanish xususiyatlari hamda ularning ta’lim jarayoniga moslashuv jarayoni tahlil qilingan. Kichik maktab yoshidagi bolalarning bilish jarayonlari, emotsional holati, ijtimoiylashuvi va individual psixologik xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, maktab muhitiga moslashish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishda psixologik-pedagogik yondashuvlarning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada o‘qituvchi, ota-ona va psixolog hamkorligi asosida bolalarning sog‘lom psixologik rivojlanishini ta’minlash yo‘llari ham bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf, psixologik rivojlanish, ta’lim jarayoni, moslashuv, o‘quvchi psixologiyasi, bilish jarayonlari, emotsional rivojlanish, ijtimoiylashuv, diqqat, xotira, motivatsiya, pedagogik yondashuv, psixologik xizmat, maktab muhiti, individual xususiyatlar, stress, o‘qituvchi hamkorligi

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik rivojlanish xususiyatlari va ta’lim jarayoniga moslashuvi dolzarb pedagogik-psixologik muammolardan biri hisoblanadi. Chunki aynan shu davrda bola hayotida sifat jihatidan yangi bosqich boshlanadi: o‘yin faoliyatidan o‘quv faoliyatiga o‘tish, ijtimoiy rolning o‘zgarishi, intizom va mas’uliyatning shakllanishi sodir bo‘ladi. Bu jarayon har bir bolada turlicha kechadi va uning psixologik tayyorgarlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf yoshi odatda 6–10 yosh oralig‘ini qamrab oladi va bu davr psixologiyada “kichik maktab yoshi” deb yuritiladi. Bu bosqichda bolaning bilish jarayonlari jadal rivojlanadi. Diqqat asta-sekin barqarorlashadi, xotira imkoniyatlari kengayadi, tafakkur esa aniq-obrazli shakldan mantiqiy fikrlashga tomon rivojlanadi. Biroq bu jarayonlar hali to‘liq yetuklashmagan bo‘lib, bola ko‘proq tashqi ta’sirlarga beriluvchan, emotsional jihatdan sezgir bo‘ladi. Ta’lim jarayoniga moslashuv (adaptatsiya) esa bolaning maktab muhitiga, dars tizimiga, o‘qituvchi va sinfdoshlar bilan munosabatga, shuningdek, o‘quv faoliyatining talablariga ko‘nikish jarayonidir. Bu jarayon muvaffaqiyatli kechsa, bola maktabga ijobiy munosabatda bo‘ladi, o‘qishga qiziqishi ortadi va o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon eta boshlaydi. Aksincha, moslashuv qiyin kechsa, unda qo‘rquv, xavotir, o‘qishdan qochish, diqqatning beqarorligi va emotsional zo‘riqish holatlari kuzatilishi mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida diqqat hali yetarlicha ixtiyoriy shaklga o‘tmagan bo‘ladi. Ular tez chalg‘iydi, uzoq vaqt bir faoliyatga e’tibor qaratishda qiynaladi. Shu sababli o‘qituvchi darsni qiziqarli, rang-barang va interaktiv usullarda tashkil etishi muhimdir. Ko‘rgazmali vositalar, o‘yin texnologiyalari, qisqa va aniq topshiriqlar bolaning diqqatini jamlashga yordam beradi. Xotira jarayoni ham bu yoshda o‘ziga xos xususiyatga ega. Bolalar obrazli ma’lumotlarni tez eslab qoladi, ammo mantiqiy va izchil eslab qolish ko‘nikmasi hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Shu bois she’r yodlash, rasmlar asosida hikoya tuzish, qayta hikoya qilish kabi mashqlar xotirani rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining emotsional rivojlanishi ham ularning moslashuv jarayoniga bevosita ta’sir qiladi. Bu davrda bola kattalarning bahosiga juda sezgir bo‘ladi. O‘qituvchining iliq munosabati, rag‘batlantirishi va qo‘llab-quvvatlashi bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Aksincha, qo‘pol muomala yoki doimiy tanqid bolaning o‘zini past baholashiga va o‘qishga nisbatan salbiy munosabat shakllanishiga olib kelishi mumkin. Ijtimoiylashuv jarayoni ham muhim o‘rin tutadi. Bola maktabda tengdoshlari bilan muloqotga kirishadi, jamoada ishlashni o‘rganadi, o‘z fikrini bildirish va boshqalarni tinglash ko‘nikmalarini

rivojlantiradi. Bu esa uning shaxs sifatida shakllanishida katta ahamiyatga ega. Sinfdagi sog‘lom psixologik muhit bolalarning o‘zaro hurmat va hamkorlik asosida rivojlanishini ta’minlaydi. Ta’lim jarayoniga moslashuvda oilaning roli ham juda muhimdir. Ota-onaning bolaga nisbatan munosabati uning maktabga bo‘lgan qarashlarini belgilaydi. Qo‘llab-quvvatlovchi, tushunadigan va rag‘batlantiradigan oila muhiti bolaning moslashuvini yengillashtiradi. Aksincha, ortiqcha talab, bosim yoki befarqlik adaptatsiya jarayonini qiyinlashtiradi.Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining diqqat va xotira xususiyatlarini chuqur o‘rganish ularning individual imkoniyatlarini aniqlash, ta’lim samaradorligini oshirish va o‘quv jarayonini to‘g‘ri tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida diqqat jarayoni hali to‘liq yetuk shakllanmagan bo‘lib, u asta-sekin rivojlanish bosqichida bo‘ladi. Shu sababli bolalarda diqqatning turli ko‘rinishlari bir vaqtning o‘zida namoyon bo‘lishi mumkin. Psixologiyada diqqat asosan ixtiyorsiz va ixtiyoriy turlarga bo‘linadi.

Ixtiyorsiz diqqat kichik maktab yoshidagi bolalarda ustunroq bo‘ladi. Bunda bola o‘z xohishi bilan emas, balki tashqi ta’sirlar natijasida ma’lum bir obyektga e’tibor qaratadi. Masalan, rang-barang rasmlar, qiziqarli hikoya yoki o‘qituvchining jonli tushuntirishi bolada ixtiyorsiz diqqatni uyg‘otadi. Bu turdagi diqqat tez paydo bo‘ladi, lekin tez yo‘qolishi ham mumkin.

Ixtiyoriy diqqat esa maqsadga yo‘naltirilgan, ongli ravishda boshqariladigan diqqatdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bu turdagi diqqat endigina shakllanib boradi. Bola o‘qituvchining topshirig‘ini bajarish, darsni diqqat bilan tinglash yoki vazifani oxirigacha bajarish uchun o‘z diqqatini ongli ravishda jamlashga harakat qiladi. Bu jarayon boladan iroda va sabr talab qiladi. Diqqatning yana bir muhim xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular barqarorlik, ko‘chuvchanlik va hajm hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida diqqatning barqarorligi hali to‘liq shakllanmagan bo‘lib, ular tez chalg‘iydi. Ko‘chuvchanlik esa bir faoliyatdan ikkinchisiga o‘tishda namoyon bo‘ladi. Masalan, bola yozishdan rasm chizishga oson o‘tishi mumkin, lekin uzoq vaqt bir faoliyatda diqqatni saqlab turishi qiyin kechadi. Diqqatning rivojlanishi o‘qituvchining pedagogik mahoratiga ham bog‘liq. Qiziqarli darslar, interaktiv usullar, o‘yin elementlari va rag‘batlantirish orqali bolalarning diqqatini barqarorlashtirish mumkin. Shu bilan birga, muntazam mashqlar va topshiriqlar orqali ixtiyoriy diqqatni rivojlantirishga erishiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida xotira jarayoni o‘quv faoliyatining asosiy psixologik tayanchi hisoblanadi. Bola yangi bilimlarni o‘zlashtirishi, ularni saqlashi va kerak bo‘lganda qayta tiklashi aynan xotira orqali amalga oshadi. Shu sababli kichik maktab yoshida xotiraning rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Psixologiyada xotira bir nechta turlarga bo‘linadi. Ulardan biri obrazli xotira bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida aynan shu tur ustunlik qiladi. Obrazli xotira orqali bola ko‘rgan narsalarini, rasmlar, ranglar va tasvirlarni tez eslab qoladi. Masalan, o‘qituvchi rasm orqali tushuntirgan mavzuni bola tezroq va aniqroq yodda saqlaydi. Shuningdek, harakat xotirasi ham bolalarda yaxshi rivojlangan bo‘ladi. Bu turdagi xotira harakatlarni eslab qolish va takrorlash bilan bog‘liq. Masalan, yozish, chizish yoki jismoniy mashqlarni bajarish jarayonida bola harakatlarni asta-sekin avtomatlashtiradi. So‘z-mantiqiy xotira esa boshlang‘ich sinf davrida endigina shakllanib boradi. Bu xotira turida bola ma’lumotni faqat obraz orqali emas, balki mantiqiy bog‘lanishlar asosida eslab qoladi. She’r yodlash, matnni qayta hikoya qilish yoki matematik qoidalarni tushunish aynan shu xotira turiga bog‘liqdir.

Emotsional xotira ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u hissiyotlar bilan bog‘liq kechinmalarni eslab qolishni anglatadi. Agar bola biror darsni qiziqarli va ijobiy kayfiyatda o‘rgansa, u uni uzoq vaqt eslab qoladi. Aksincha, salbiy hissiyotlar bilan bog‘liq vaziyatlar ham kuchli esda qolishi mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida diqqat va xotirani rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir. Chunki bola qanchalik diqqatli bo‘lsa, shunchalik tez va mustahkam bilimni o‘zlashtiradi, xotirasi kuchli bo‘lsa esa o‘rganganlarini uzoq vaqt saqlab qoladi. Shu sababli ta’lim jarayonida maxsus psixologik-pedagogik usullardan foydalanish zarur. Diqqatni rivojlantirishda eng

samarali usullardan biri — darslarni qiziqarli va interaktiv tashkil etishdir. O‘yin elementlari, ko‘rgazmali vositalar, video va rasmli materiallar bolalarning diqqatini jalb qiladi. Ayniqsa, topshiriqlarni kichik qismlarga bo‘lib berish va tez-tez faoliyatni almashtirib turish diqqatning barqarorligini oshiradi. Shuningdek, ixtiyoriy diqqatni rivojlantirish uchun muntazam mashqlar o‘tkazish muhimdir. Masalan, “top va belgila”, “farqlarni topish”, “eshitib bajarish” kabi mashqlar bolalarda diqqatni ongli boshqarish ko‘nikmasini shakllantiradi. Bu esa keyingi ta’lim bosqichlarida mustaqil o‘qish qobiliyatini kuchaytiradi.

Xotirani rivojlantirishda esa takrorlash va assotsiatsiya usullari keng qo‘llaniladi. Bola ma’lumotni qayta-qayta eshitish yoki uni hayotiy misollar bilan bog‘lash orqali yaxshiroq eslab qoladi. She’r yodlash, hikoyani qayta hikoya qilish, rasmlar asosida gap tuzish kabi mashqlar xotirani mustahkamlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, emotsional ta’sir ham xotirani kuchaytiruvchi muhim omil hisoblanadi. Qiziqarli, hissiy jihatdan boy darslar bolada kuchli taassurot qoldiradi va ma’lumotning uzoq muddatli xotirada saqlanishiga yordam beradi. Shu sababli o‘qituvchi darsni jonli, qiziqarli va hissiy jihatdan boy qilib tashkil etishi kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida diqqat va xotirani rivojlantirish jarayonida psixologik xizmat muhim o‘rin egallaydi. Chunki har bir bolaning bilish jarayonlari individual xususiyatga ega bo‘lib, ularni to‘g‘ri aniqlash va rivojlantirish uchun psixologik yondashuv zarur hisoblanadi. Maktab psixologi o‘quvchilarning diqqat barqarorligi, xotira turlari va umumiy psixik rivojlanish darajasini o‘rganadi. Psixologik xizmatning asosiy vazifalaridan biri — diagnostika o‘tkazishdir. Diagnostika orqali bolalarning diqqatning chalg‘ishi, xotira sustligi yoki tez unutish kabi holatlari aniqlanadi. Shu asosda har bir o‘quvchi uchun individual rivojlantirish rejalari tuziladi. Bu esa ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Shuningdek, psixologik treninglar va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar ham muhim ahamiyatga ega. Diqqatni jamlash, xotirani mustahkamlash, tasavvurni rivojlantirishga qaratilgan o‘yin va mashqlar bolalarning bilish jarayonlarini faollashtiradi. Masalan, “eslab qol va ayt”, “ketma-ketlikni tikla” kabi mashg‘ulotlar xotirani rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Ota-onalar bilan ishlash ham psixologik xizmatning muhim yo‘nalishidir. Uy sharoitida bolaga ortiqcha bosim bermaslik, uni rag‘batlantirish va ijobiy muhit yaratish diqqat va xotiraning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalarga bolani doimiy taqqoslamaslik, balki uning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash tavsiya etiladi.

Shu bilan birga, o‘qituvchi va psixolog hamkorligi ham samarali natija beradi. Dars jarayonida psixologik tavsiyalarni inobatga olish, bolalarning psixologik holatini kuzatib borish va kerakli hollarda korreksion ishlar olib borish muhimdir. Xulosa qilib aytganda, diqqat va xotirani rivojlantirishda psixologik xizmatning o‘rni beqiyos bo‘lib, u bolalarning aqliy rivojlanishi va ta’limdagi muvaffaqiyatini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. 190-b
2. Rubinshteyn S.L. Psixologiya asoslari. – Moskva: Prosvesheniye, 2017.
3. Davletshin M.G., Do‘stmuhamedova Sh.A. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.200-b
4. Nishonova Z.T. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.y.196-b
5. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Prosvesheniye, 2018. 152-b
6. Karimova V.M. Oila psixologiyasi va tarbiya asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2022. 162-b
7. Ziyocom.uz